

حمایت کیفی افتراقی از حقوق مالکیت فکری

مقدمه

رشد روزافزون دانش، علم، صنعت و تکنولوژی مرهون اندیشمندانی است که سرمایه‌های فکری خود را شکوفا ساخته و یافته‌های خود را در اختیار سایر افراد جامعه گذاشته‌اند. اما باید توجه داشت یافته‌های فکری این افراد هم ممکن است از سوی افراد سودجو مورد سوءاستفاده و تعرض واقع شود. امروزه، با پیشرفت سریع تکنولوژی، راه نقض حقوق صاحبان فکر و اندیشه نیز، بیش از پیش هموار شده است. فلذا باید پیش از هر چیز این پیشرفت‌ها را بشناسیم و با آن‌ها همگام شویم. در قدم بعد نیز ضمانت اجرای مناسبی برای این حقوق در نظر بگیریم تا به بهترین شکل از این حقوق حمایت شود.

تعریف و گونه‌های حقوق مالکیت فکری

حقوق مالکیت فکری (Intellectual Property Rights) که به آن حقوق مالکیت معنوی هم گفته می‌شود، دسته‌ای از حقوق غیرعینی است که از محصولات فکری دارای ارزش تجاری حفاظت می‌کند. (Garner 2009) بسیاری از حقوق دانان مالکیت فکری را به دو شاخه بزرگ مالکیت صنعتی و مالکیت ادبی و هنری تقسیم کرده‌اند. اما کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO) در بند ۸ ماده ۲ خود، در یک دسته‌بندی جزئی‌تر، مالکیت فکری را شامل این موضوعات می‌داند: ۱. آثار علمی، ادبی و هنری؛ ۲. اجراهای مربوط به مجریان، تولیدات ضبط صدا و سازمان‌های پخش عمومی؛ ۳. اختراعات در کلیه زمینه‌های تلاش‌های بشری؛ ۴. کشفیات علمی؛ ۵. طرح‌های صنعتی؛ ۶. علائم تجاری، علائم خدماتی و نام‌های تجاری و عناوین ۷. حمایت در مقابل رقابت نام شروع و کلیه حقوق دیگری که از فعالیت فکری در حوزه‌های صنعتی، علمی، ادبی و هنری ناشی می‌شود. (حقیقت ۱۳۹۰)

ویژگی‌های حقوق مالکیت فکری

تا چند دهه پیش، مراودات تجاری به اموال مادی منحصر می‌شد. به همین دلیل نظام حقوقی نیز با توجه به این اموال تنظیم شده بود و در آن از امور مربوط به مالکیت فکری سخنی به میان نیامده بود. پس از درک اهمیت این حقوق در پیشبرد علم، فرهنگ و صنعت و ورود فزاینده آن به حوزه تجارت، نظام‌های حقوقی با اموالی مواجه شدند که مخلوق ذهن و اندیشه آدمی است و سرشتی غیرملموس دارد. (محمودی ۱۳۹۱) حقوق مالکیت فکری ملموس و قابل مشاهده نیست. این حقوق ماهیتی دووجهی دارد، یعنی هم واجد جنبه مالی و هم جنبه غیرمالی است. به استناد هریک از این چهره‌ها، صاحب حق از اختیارات و امتیازات ویژه‌ای بهره‌مند می‌گردد.

از این رو که مالکیت فکری ارزش مالی دارد و افراد حاضرند برای به دست آوردن آن پول بپردازند، حقی مالی محسوب می‌شود. بخش مالی این حق قابل نقل و انتقال است و می‌توان آن را به دیگری واگذار کرد. همچنین باید گفت حمایت از این بخش با محدودیت‌های زمانی و مکانی مواجه است. به این معنا که هریک از کشورها به تناسب شرایط اقتصادی، علمی و تکنولوژی خود، تا مدت زمان خاصی از آن پشتیبانی می‌کنند. از سوی دیگر نیز بسیاری از کشورهای در حال توسعه و نیازمند دانش فنی و علمی، برای آثار فکری تولید شده در خارج از مرزها، ضمانت‌های اجراهی لازم را پیش‌بینی نکرده‌اند. اما جنبه غیرمالی (معنوی و اخلاقی) حقوق مالکیت فکری ویژه مبتکر است و هیچگاه از او جدا نمی‌شود، پس به جهت وابستگی به شخصیت انسان، غیرمالی تلقی می‌شود. این جنبه برخلاف وجهه مالی حقوق مالکیت فکری، محدودیت زمانی ندارد، همچنین قابل انتقال به سایر افراد نیست.

اهمیت حمایت از مالکیت فکری

نقش غیرقابل انکار مالکیت فکری در تحولات صنعتی و تجاری، موجب شده این موضوعات وارد ادبیات حقوقی شود. این حقوق بدون در نظر گرفتن ضمانت‌های مختلف حقوقی و کیفری، هر لحظه در معرض خطر قرار دارد. فلذا ضروری است با تصویب قوانین مناسب از این حق حمایت شود. تضمین حقوق مالکیت فکری فواید بی‌شماری دارد که از بین آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱. تشویق فعالیت خلاقانه؛ ۲. حمایت از ابداعات فنی؛ ۳. افزایش سرمایه‌گذاری خارجی؛ ۴. رقابت منصفانه؛ ۵. حمایت از مصرف‌کننده؛ ۶. گسترش انتقال تکنولوژی؛ ۷. موازنه میان حقوق تعهدات؛ ۸. تقلیل تقلب‌های تجاری؛ ۹. ارتقاء تأمین حقوق بشر.

جرایم ناقض حقوق مالکیت فکری

با توجه به تنوع مصادیق مالکیت فکری، نقض حقوق مربوط به آن نیز از طرق مختلفی قابل تصور است. آثار فکری می‌توانند موضوع جرایم عامی چون جعل و سرقت قرار گیرند یا جرایم تخصصی مرتبط با خود را داشته باشند. در هر دو صورت جرایم مذکور ویژگی‌هایی دارند که باعث شاخص شدن آن‌ها در بین جرایم گوناگون می‌شود. این جرایم که در زمره جرایم اعتباری جوامع برای حمایت از مالکیت فکری به شمار می‌روند، عمدتاً در دسته جرایم علیه اموال و مالکیت قرار می‌گیرند. مرتکبان این جرم‌ها معمولاً از افراد تحصیل کرده و باسواد جامعه هستند و در مسیر دانشجویی، پژوهش و کسب علم گام برمی‌دارند. (حاجی‌ده‌آبادی و عالمی طامه ۱۳۸۸) نکته شایان ذکر آنکه این جرایم اغلب اوقات غیرمشهود هستند و ممکن است صاحب حق، از وقوع جرم بی‌اطلاع باشد و هیچ‌گاه هم مطلع نشود. از دیگر ویژگی‌های این جرایم نیز این است که بیشتر آن‌ها از طریق رایانه و فضای سایبری قابلیت ارتکاب دارند، پس می‌توان ویژگی‌های برجسته جرایم رایانه‌ای را هم بر آن بار کرد؛ همچون فراسرزمینی بودن، مخفیانه بودن و

از جمله رفتارهایی که در ایران به دلیل نقض حقوق مالکیت فکری جرم‌انگاری شده‌اند، می‌توان موارد زیر را نام برد: ۱. نشر، پخش یا عرضه غیرقانونی اثر غیر به نام خود یا دیگری؛ ۲. چاپ، پخش و نشر غیرقانونی ترجمه به نام خود یا دیگری؛ ۳. سوءاستفاده از نام، عنوان یا نشان ویژه معرف اثر غیر؛ ۴. اقتباس از اثر دیگری، بدون رعایت تشریفات قانونی؛ ۵. تغییر، تحریف و نشر غیرقانونی آثار ادبی و هنری؛ ۶. تکثیر غیرمجاز کتاب‌ها و نشریات، به زبان و شکل اولیه چاپ شده؛ ۷. ضبط و تکثیر غیرقانونی آثار صوتی به قصد بهره‌برداری مادی؛ ۸. نشر، عرضه، اجرا و بهره‌برداری غیرقانونی از نرم‌افزار رایانه‌ای متعلق به غیر و...

حمایت کیفری

ضمانت‌های مدنی و کیفری بازوهای جداگانه قدرت عمومی‌اند که در شرایطی مجزا در راه دستیابی به اهدافی متفاوت و در گستره‌هایی متمایز از دیگری اعمال می‌شوند. با توجه به حساسیت بحث مجازات و تعارض آن با آزادی‌های فردی، حقوق کیفری تنها در صورت وجود زمینه تحقق بخش آن و پدید آمدن شرایط خاص خود پا به عرصه عمل می‌گذارد. (عظیم‌زاده اردبیلی و میرزازاده ۱۳۹۵) نظر به اینکه مسئولیت مدنی برای حمایت از تمام حقوق افراد کافی نیست، عدم اتخاذ ضمانت اجرای کیفری در موارد مهم تجاوز به حقوق فردی، تأثیر مقررات و کارآمدی آن‌ها را کاهش می‌دهد. در چنین مواقعی استفاده از مجازات و ضمانت اجرای کیفری نه تنها مجاز است، بلکه یک ضرورت محسوب می‌شود.

به بیان ساده حمایت کیفری یعنی اینکه قانونگذار حقوقی را به‌عنوان حق همگانی و اساسی جامعه شناسایی نموده و با تعیین کیفر، مردم جامعه را از تعرض به این حقوق بر حذر می‌دارد. به دیگر سخن، در سازوکار حمایت کیفری، مجازات به‌عنوان ابزار قدرت حکومت اعمال می‌شود و از این طریق دولت، با تسلط بر سه ضلع حقوق کیفری یعنی جرم، مجرم و بزه‌دیده، چتر حمایتی خود را در دفاع از حق مورد نظر می‌گستراند. هیئت حاکم از طریق حمایت کیفری، نه تنها پشتیبانی خود را از یک حق نشان می‌دهد، بلکه با مجازات بزهکاران بالفعل و ارباب بزهکاران بالقوه، از بزه‌دیدگی افراد جامعه جلوگیری می‌کند. در این صورت هم مجرم به سزای عمل ناپسند خود می‌رسند و هم رضایت خاطر ملت و به‌خصوص بزه‌دیده جلب می‌شود.

حمایت کیفری را به چهار حالت تقسیم کرده‌اند که عبارتند از: ۱. حمایت کیفری ساده؛ ۲. حمایت کیفری مشدد (حمایت کیفری با سازوکارهای تشدید مجازات)؛ ۳. حمایت کیفری ویژه یا افتراقی؛ ۴. حمایت کیفری دنباله‌دار. که در اینجا به تناسب موضوع، حمایت کیفری افتراقی می‌پردازیم.

حمایت کیفری ویژه یا افتراقی

تبیین واکنش‌های کیفری در قوانین جزایی عموماً تابع اصول و مبانی یکسانی است. در تعیین این واکنش‌ها، تعریف بزه، ارکان تشکیل‌دهنده آن، مبانی مسئولیت کیفری و قواعد حاکم بر مجازات‌ها به گونه‌ای عمل می‌شود که کاربردی کمابیش یکسان در مورد انواع بزه و بزهکاری داشته باشد. مثلاً همه جرایم از ارکان سه‌گانه برخوردار بوده و قواعد تخفیف و تشدید مجازات به صورت کمابیش یکسان اعمال می‌شود. سیاست‌گذاران حوزه کیفر تلاش می‌کنند برای تحقق عدالت و حفظ حقوق و آزادی‌های فردی، قواعدی یکسان را برای مقابله با همه مصادیق جرم به کار بندند. اما گاهی مصالح جامعه، ویژگی‌های خاص بزهکار یا بزه‌دیدگان یا آثار گسترده‌ای که گونه خاصی از بزه در جامعه دارد، باعث می‌شود قانونگذار در مواردی استثنایی، هنجارهایی متمایز از هنجارهای عام و کلی متعارف حاکم بر بزه وضع نماید. (جوان جعفری ۱۳۸۹)

یکی از این موقعیت‌ها که در آن استفاده از این اصول متفاوت، لازم است، حمایت از بزه‌دیدگان ضعیف و آسیب‌پذیر است؛ مانند حمایت کیفری ویژه از زنان، کودکان و سالمندان. اما همیشه اینگونه نیست. در پاره‌ای از جرایم، لزوم اتخاذ رویکرد افتراقی، به خاطر ویژگی‌های شخصی یا موقعیتی بزه‌دیده نیست، بلکه ویژگی‌های شاخص جرایم خاص یا موضوع آن‌ها است که این ضرورت را پدید می‌آورد. برای نمونه خصوصیات منحصر به فرد حقوق مالکیت فکری و به تبع آن تفاوت‌های اساسی جرایم ناقض این حقوق با سایر جرایم، این الزام را به وجود می‌آورد که قانونگذار از نظرگاهی متمایز به این جرایم بنگرد و قوانین و مقررات این حوزه را از دیگر جرایم جدا کند. این نوع حمایت کیفری در دو حوزه ماهوی و شکلی قابل تصور است.

۱. ماهوی: حمایت کیفری افتراقی ماهوی در حوزه جرم‌انگاری و کیفرگذاری خود را نشان می‌دهد. به این شکل که در این نوع از حمایت کیفری، رفتارهایی که به دلیل نقض شدید حقوق جامعه در موضوعی خاص، باید با واکنش کیفری مواجه شوند، مشخص می‌گردند. سپس با توجه به شدت عمل و میزان اهمیت حق مورد خدشه، مجازات مناسبی برای آن تعیین می‌شود.

۲. شکلی: در این نوع از حمایت کیفری افتراقی، مباحث گوناگونی همچون صلاحیت کیفری برای رسیدگی به این جرایم، نحوه جمع‌آوری ادله، شیوه رسیدگی و صدور حکم و... مورد بررسی قرار می‌گیرد. در خصوص مرجع صالح برای رسیدگی می‌توان داد سرا و دادگاه‌های تخصصی پیش‌بینی نمود و در آن‌ها از قضات آموزش‌دیده و متخصص استفاده کرد. همچنین در روند رسیدگی و اثبات جرم نیز بحث از مواردی مثل ادله الکترونیکی و اعتبار و قدرت اثبات آن ضروری است.

نتیجه‌گیری

خوشبختانه در سال‌های اخیر اقدامات خوبی در جهت شناسایی حقوق مالکیت فکری و حمایت از آن انجام شده و قوانین کارآمدی نیز در این زمینه به تصویب رسیده‌اند. مانند قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری (مصوب ۱۳۸۶) و قانون حمایت از شرکت‌ها و مؤسسات دانش‌بنیان و تجاری‌سازی نوآوری‌ها و اختراعات (مصوب ۱۳۸۹). اما هنوز با وضعیت مطلوب در این حوزه فاصله بسیاری داریم. طبق آنچه بیان شد، مشاهده کردیم که حقوق مالکیت فکری ویژگی‌های به‌خصوصی دارد که قواعد مربوط به آن را از سایر حقوق مالی و به‌ویژه حق مالکیت، متمایز می‌سازد. به تبع این تمایز، جرایمی هم که در این حوزه قابلیت ظهور و بروز دارند، متفاوت از جرایم عام می‌شوند. فلذا شایسته است در مقام تقنین و اجرا به این موضوع توجه ویژه‌ای داشته باشیم تا بتوانیم به‌خوبی از آن حمایت نماییم. این نوشتار در پایان پیشنهادهایی را برای حمایت افتراقی از حقوق مالکیت فکری مطرح می‌کند، که به شرح زیر است: ۱. روزآمد کردن جرم‌انگاری‌ها و تعیین کیفرهای بازدارنده؛ ۲. تأسیس مراجع تخصصی مثل دادسرای جرایم مالکیت فکری؛ ۳. ارائه آموزش‌های لازم به قضات و استفاده از قضات دارای تحصیلات یا پژوهش‌های مرتبط؛ ۴. آگاهی‌بخشی به جامعه و ترغیب مردم به حمایت از آثار فکری قانونی و اصیل.

منابع

۱. جوان جعفری، عبدالرضا، جرایم سایبر و رویکرد افتراقی حقوق کیفری، مجله دانش و توسعه، سال هفدهم، شماره ۲۴، اسفند ۱۳۸۹.
۲. حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی و محمدمهدی عالمی طامه، جرایم علیه مالکیت فکری در قوانین کیفری ایران و مقررات بین‌المللی، فصلنامه فقه و حقوق، سال پنجم، شماره ۲۰، بهار ۱۳۸۸.
۳. حقیقت، نگین، حمایت کیفری از حقوق مالکیت فکری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، ۱۳۹۰.
۴. عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه و زهرا میرزاده، بررسی دلایل لزوم حمایت کیفری از حریم خصوصی خانواده، دوفصلنامه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال بیست‌ویکم، شماره ۶۴، بهار و تابستان ۱۳۹۵.
۵. محمودی، اصغر، ماهیت حقوق مالکیت فکری و جایگاه آن‌ها در حقوق اموال، دوفصلنامه علمی پژوهشی دانش حقوق مدنی، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.

6. Garner, Bryan A. Black's Law Dictionary (9th ed. 2009)